

OMMAVIY AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA KORPORATIV BOSHQARUV: FUQAROLIK-HUQUQIY NORMALARNING AHAMIYATI

Hasanov Temur Azamatovich

Toshkent davlat yuridik universiteti, Fuqarolik huquqi kafedrası magistri

e-mail: hasanovtemur07@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15652561>

Annotatsiya. Mazkur tezisda ommaviy aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimining fuqarolik-huquqiy asoslari, boshqaruv organlarining vakolatlari va ular faoliyatining huquqiy tartibga solinishi tahlil qilinadi. Xususan, direktorlar kengashi, kuzatuv kengashi va aksiyadorlar umumiy yig'ilishining o'zaro munosabatlari, ularga oid nizolar bo'yicha sud amaliyoti va xorijiy davlatlar tajribasi o'rganilgan.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi korporativ boshqaruvni takomillashtirishga oid islohotlar jarayonida ommaviy aksiyadorlik jamiyatlari (OAJ) faoliyatini huquqiy jihatdan aniq belgilash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur subyektlarning faoliyati Fuqarolik kodeksi, "Aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risida"gi Qonun (1996-yil, yangi tahriri 2015-yil), "Korporativ boshqaruv kodeksi" (2015-yil 31-dekabrda 9-son qaror) va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Asosiy qism

1. Korporativ boshqaruv tushunchasi va fuqarolik-huquqiy asoslari

1. Korporativ boshqaruv tushunchasi va fuqarolik-huquqiy asoslari (kengaytirilgan tahlil)

Korporativ boshqaruv — bu aksiyadorlar, menejment, direktorlar kengashi va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi tizim bo'lib, kompaniyaning strategik boshqaruvi, nazorat va hisobdorlik mexanizmlarini o'z ichiga oladi. Bu tushuncha fuqarolik huquqi doirasida aksiyadorlik jamiyatlarining samarali, shaffof va javobgar boshqaruviga erishish vositasi sifatida qaraladi.

O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligida korporativ boshqaruv, ayniqsa ommaviy aksiyadorlik jamiyatlarida, "Aksiyadorlik jamiyatlari to'g'risida"gi Qonun (2015-y. yangi tahriri), Fuqarolik kodeksi (103-modda), shuningdek, 2015-yilda tasdiqlangan "Korporativ boshqaruv kodeksi" bilan tartibga solinadi. Ushbu kodeks tavsiya xarakteriga ega bo'lishiga qaramay, OAJlarda korporativ intizomni mustahkamlash, manfaatlar muvozanatini saqlash va nizolarni oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston tajribasida korporativ boshqaruv tizimi quyidagi asosiy boshqaruv organlari orqali amalga oshiriladi:

- **Aksiyadorlarning umumiy yig'ilishi** — jamiyat faoliyatiga oid eng muhim masalalarni hal qiluvchi oliy organ. Bunga ustav qabul qilish, yillik moliyaviy hisobotlarni tasdiqlash, foydani taqsimlash, kuzatuv kengashini saylash kabi vakolatlari kiradi.
- **Kuzatuv kengashi** — jamiyat strategik rivojlanishini nazorat qiluvchi va ijroiya organ ustidan doimiy monitoring olib boruvchi muhim tuzilma.

- **Ijroiya organ** (yakka yoki kollegial) — jamiyatning kundalik faoliyatini boshqaruvchi, operatsion qarorlarni amalga oshiruvchi tuzilma hisoblanadi.

Mazkur organlarning o‘zaro vakolatlari, huquqiy maqomi va mas’uliyati O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi 103-moddasi, “Aksiyadorlik jamiyatlari to‘g‘risida”gi Qonunning 14–24-moddalari hamda “Korporativ boshqaruv kodeksi”ning tegishli qoidalari bilan tartibga solinadi. Ayniqsa, mazkur me‘yorlarda manfaatlar to‘qnashuvi, qaror qabul qilish tartibi, hamda aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish mexanizmlari batafsil bayon etilgan.

Qo‘shimcha nazariy qarashlar

Xalqaro amaliyotda korporativ boshqaruv tushunchasi bir necha nazariy yondashuvlar asosida izohlanadi:

- **Agentlik nazariyasi** (Jensen & Meckling, 1976): Bu nazariyaga ko‘ra, kompaniya egalari (aksiyadorlar) va menejerlar (agentlar) o‘rtasidagi manfaatlar nomutanosibligi korporativ boshqaruv mexanizmlari orqali hal qilinishi lozim.
- **Steykxolder nazariyasi**: Faqat aksiyadorlar emas, balki xodimlar, iste‘molchilar, yetkazib beruvchilar va davlat kabi manfaatdor tomonlar manfaatlarini muvozanatlashtirishni nazarda tutadi.
- **Xulq-atvorli boshqaruv yondashuvi** (Behavioral Governance): Shaxsiy xatti-harakatlar va psixologik omillar, boshqaruv qarorlariga qanday ta‘sir ko‘rsatishini o‘rganadi.

Xalqaro huquqiy standartlar bilan solishtirma tahlil

Misol uchun, **OECD Korporativ Boshqaruv Prinsiplari** (2015) — bu xalqaro mezonlarga asoslangan ko‘rsatmalar bo‘lib, ularda shaffoflik, aksiyadorlar huquqlari, manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar va boshqaruv organlarining javobgarligi belgilangan.

Shu bilan birga, **EU Company Law** (Yevropa Ittifoqi Kompaniyalar huquqi) – transchegaraviy operatsiyalarni nazorat qilish, steykxolderlar manfaatlarini himoya qilish va ekologik-ijtimoiy javobgarlik tamoyillarini ilgari suradi.

2. Fuqarolik-huquqiy nizolar va sud amaliyoti

O‘zbekistonda korporativ boshqaruv bilan bog‘liq fuqarolik-huquqiy nizolar asosan quyidagi holatlarda yuzaga keladi:

- aksiyadorlarning umumiy yig‘ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topish;
- direktorlar kengashi a‘zolarining o‘z vakolatlarini suiiste‘mol qilganligi;
- manfaatlar to‘qnashuvi sharoitida tuzilgan shartnomalarni bekor qilish.

Masalan, 2023-yilda Toshkent shahar fuqarolik sudida 1-son korporativ nizosi bo‘yicha da‘vogarning aksiyadorlar yig‘ilishi qarorini haqiqiy emas deb topish talabi qanoatlantirilgan, chunki yig‘ilish chaqirish tartibiga rioya qilinmagan (2).

3. Xorijiy tajriba: AQSh, Germaniya va Singapur yondashuvi

AQShda korporativ boshqaruv Delaware General Corporation Law (DGCL) asosida tartibga solinadi. Unda direktorlar kengashining aksiyadorlar oldidagi fidusiar burchlari — sadoqat, halollik va hisobdorlik tamoyillari asosiy mezon sifatida belgilanadi (3).

Germaniyada ikki darajali boshqaruv tizimi qo‘llaniladi: *Aufsichtsrat* (kuzatuv kengashi) va *Vorstand* (ijroiya kengashi). AktG (Aktiengesetz, 1965) 76–116-moddalari bu ikki organ o‘rtasidagi funksional tafovutni huquqiy jihatdan aniq belgilaydi.

Singapurda esa korporativ boshqaruv Singapur fond birjasi (SGX)ning majburiy tavsiyalar kodeksi orqali qo'llab-quvvatlanadi. Unda ijrochi direktorlar faoliyati ustidan mustaqil direktorlar tomonidan muntazam monitoring joriy etiladi.

XULOSA

Ommaviy aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvning samaradorligi ularning ichki tuzilmasi, huquqiy normalarga amal qilinishi va boshqaruv organlari o'rtasidagi vakolatlar muvozanatiga bog'liq. Fuqarolik-huquqiy tartibga solish vositalari orqali bu muvozanatga erishish mumkin. Shu jihatdan xorijiy tajribalarni o'rganish va mahalliy qonunchilikni takomillashtirish, xususan, direktorlar kengashi a'zolarining mas'uliyatini oshirish yuzasidan konkret mexanizmlarni ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rustambekov, I. A. (2021). *Korporativ boshqaruv asoslari*. Toshkent: TDYUU nashriyoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi. (2023). Korporativ nizolar bo'yicha sud qarorlari to'plami. <https://www.supcourt.uz>
3. Delaware General Corporation Law. Title 8, §§ 101–398. <https://delcode.delaware.gov/title8/c001/index.html>
4. Aktiengesetz (AktG), Bundesrepublik Deutschland. <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/>
5. Code of Corporate Governance, Singapore Exchange. <https://www.sgx.com/regulation/corporate-governance>